

סוס אחר סוס

בחינה מחודשת של קרב מגידו לאור הטופוגרפיה

מבוא

בשנים 1909, 1913 ביקר החוקר הרולד היידן נלסון (1878-1954) בפלשתינה וערך סיורים יסודיים באזור מגידו ובוואדי עארה. בסיורים אלה ביקש נלסון להכיר את השטח שבו התחולל קרב מגידו, בין תחותמס השלישי לקואליציית מלכי כנען, בשנת 1458 לפסה"נ. הכביש בוואדי עארה טרם נסלל, וגוטליב שומאכר התחיל לחפור במגידו רק שש שנים לפני כן. נלסון סיר באזור, ולרשותו עמדו אמצעי תחבורה דומים לאלה שעמדו לרשות המשתתפים בקרב, כ־3,370 שנה לפניו. הוא עבר את מעבר ערונה לאורכו והגיה, כתחותמס לפניו, אל עמק קינה, הסובב את רכס מגידו. הוא זיהה את נחל קינה, שהמצרים חנו לידו, ועל פי מה שראה בשטח ניסה להבין את מהלכי הקרב, שתוארו רק באופן חלקי בטקסטים מצריים. בעקבות ביקורים אלה בארץ כתב את ספרו 'קרב מגידו'¹ ובו תיאור סיוריו ופרשנותו לסיפור הקרב.

נלסון צילם את הנוף, שרטט מפות, והדגיש את חשיבותה של הטופוגרפיה להבנת המאורעות, ובכל אלה שמורה לו זכות ראשונים. עם זאת נלסון לא התמודד עם משמעות העדות שבכתובים על הנתיב הצר במעבר ערונה, והנושא נשאר פתוח. כמונו היום, הוא לא זיהה בוואדי עארה מעברים צרים במיוחד, שהקשו על הצבא המצרי לעבור, עד כדי כך שנאלץ לצעוד 'סוס אחר סוס'. הוא גם לא ידע כנראה על היער הקדום שהיה באזור ועל משמעותו.

מאמר זה לא היה יכול להיכתב ללא עזרתו הרבה של ידידי דוד קנז.

H.H. Nelson, *The Battle of Megiddo*, Chicago 1913 1

כמו כן נראה שנלסון לא היה מצויד בנקודת השקפה צבאית. לכן אף על פי שייחס לטופוגרפיה חשיבות רבה, הוא לא הבין את השפעתה המכרעת על הטקטיקה הצבאית. הוא גם לא עמד על כך שהכרת השטח יכולה לסייע בפתרון שאלות בלתי פתורות בטקסט המצרי.

מאחר שנלסון הגיש לחוקרים הבאים אחריו תמונת שטח נאמנה, חסכו להם רבים מהם את הביקור במקום וכתבו על הקרב תוך התמודדות עם הטקסט בלבד. כך קרה שבמשך כ-100 שנות מחקר לא חל כל שינוי בתיאור הקרב ובהבנת המכשול במעבר ערונה.

במאמר זה אנסה לשחזר את מסעו של תחותמס במעבר ערונה ואת הצעדים הטקטיים של שני הצדדים במהלך הקרב. אנסה להיכנס לנעליהם של מפקדי שני הצבאות, ובהתחשב בטופוגרפיה של האזור להבין את שיקוליהם ואת החלטות שהניעו את אחד הקרבות הגדולים והמכריעים בהיסטוריה העתיקה של ארץ-ישראל.

הטקסט המצרי אינו מכיל את כל הפרטים שהיינו רוצים לדעת. המבנה הטופוגרפי של סביבת מגידו יוכל לעזור בהבנת ההתרחשות, משום שזו הבמה שעליה ובאילווציה התחוללה הדרמה. אך במקום שהטקסט והטופוגרפיה אינם נותנים תשובה חד־משמעית ושלמה, לא יהיה מנוס מחיבור טעמי עובדות בעזרת מידע עקיף ושימוש בשכל הישר.

תקציר סיפור המעשה

תחותמס השלישי היה בנו של תחותמס השני, אולם אמו לא הייתה בעלת ייחוס הולם. משום כך לא יכול היה לרשת את הכתר, ואחותו למחצה חתשֶפְסֹוֹת השתררה על הממלכה. במשך כעשרים שנות שלטונה הוא היה שותף חלקי למלוכה, אבל עיקר הכוח נשאר בידיה. חתשפסות התרכזה בשנות שלטונה בסחר חוץ ובבניין ולא הקדישה מאמצים לשמירת שלמותה של האימפריה. נראה שחולשה זו הורגשה בכנען ובסוריה, ומושלי ערי הממלכה שם מרדו בשלטון המצרי.

עם הסתלקותה של חתשפסות מיהר תחותמס לאסוף את צבאו ויצא לדכא את המורדים – אלה כינסו את צבאותיהם במגידו, בהנהגתו של שליט קָדְש, אשר בסוריה, ובחסות האימפריה של מיתני, ששכנה בצפון מסופוטמיה, על אחד מיובליו של נהר חָבוֹר. תחותמס חצה במהירות את סיני והמשיך צפונה, דרך דרום כנען ומרכזה. לא ידוע אם ניהל קרבות באזורים אלה, אולם מתיאור קצב התקדמותו המהיר נראה שלא נתקל שם בבעיות מיוחדות. בבואו ליחס (כנראה ח'רבת ימה, על יד ג'ת ובקה אלג'רביה), כינס את מפקדי הצבא להתייעצות. במהלך ההתייעצות הגיע שליח ואישר שהכנענים עדיין נמצאים באותם מקומות שעליהם דיווח המודיעין קודם לכן. מודיעין מעולה זה אפשר לתחותמס לקבל החלטות שהכריעו את מהלך הקרב. בהתייעצות הציעו לו המפקדים לצעוד לעבר מגידו בדרכים נוחות, באיגוף דרומי (דרך תענך) או באיגוף צפוני (דרך צפתי), אך הוא בחר בדרך הקצרה, דרך מעבר ערונה, הוא ואדי עארה. המפקדים הזהירוהו שהדרך 'הולכת וצרה' עד כדי כך שהצבא יצטרך לצעוד בטור צר וארוך, שבו ילכו הסוסים 'סוס אחר סוס'. תחותמס לא נרתע ויצא בראש צבאו למעבר ערונה. בואו הפתיע את הכנענים והם הובסו בקרב שהתחולל למחרת.

המסע והניצחון תוארו באנאלים על קירות מקדש לוקסור וכן על מצבות בנוביה, בארמנות ובג'בל-בְּרָקֶל. כתובות אלה הן התיאור המפורט הראשון של קרב בעולם העתיק. הניצחון המצרי וקרבות ההמשך שבאו בעקבותיו בשנים הבאות ביססו את השלטון המצרי בכנען ל-300 השנים הבאות.

מעבר ערונה

חשיבותו של מעבר ערונה במערכה

מעבר ערונה² היה הקטע האחרון בדרכו של תחותמס אל מגידו.³ אין ספק שבחירת הנתיב הזה השפיעה השפעה מכרעת על תוצאות הקרב. לפי התיאור המצרי הציבו מגני מגידו שתי חסימות: לדרום-מזרח ולצפון-מערב. צבא מצרים הופיע מכיוון בלתי צפוי והתגלה לכנענים בהיותו במרחק קילומטר וחצי בלבד מעירם, בעוד צבאם מחולק לשתי חטיבות, הנמצאות במקומות מרוחקים ולא רלוונטיים למצב החדש. הופעת המצרים מפתחו של מעבר ערונה לא התאימה לתחזיות הטקטיות של הכנענים. בקבעם את מגידו כשדה הקרב הם הובילו את מהלכי המלחמה, אולם עם הופעת המצרים ניטלה מהם ההובלה והם הפכו מיוזמים למגיבים.

כדי להבין את דרך חשיבתו של הפיקוד הכנעני ככל הנוגע למעבר ערונה ובעיקר להנחה ששום סכנה אינה נשקפת ממנו, יש להכיר את הגאוגרפיה והטופוגרפיה של האזור באותו הזמן.

המבנה

מעבר ערונה מקשר את השרון, בדרום-מערב, ואת עמק יזרעאל, בצפון-מזרח. שם זה מציין את הקטע העיקרי, מעארה ועד צומת אס-אלפחם, וכן את הקטע הנמשך מאס-אלפחם לצפון-מזרח. ליד צומת אס-אלפחם נמצא קו פרשת המים, שממנו יורד שיפוע לדרום-מערב, והמים הזורמים בקטע זה מתנקזים לנחל חדרה. מצדו האחר של קו פרשת המים יורד נחל עירון, במקביל לכביש עד צומת ביאדה, ומנקודה זו הכביש עולה על הגבעה שמצפון, ואילו הנחל (שמכאן שמו כיום נחל בענא⁴) גולש מזרחה, אל עבר קיבוץ גבעת-עוז. לאורך הנחל עובר כיום כביש 65. המרחק מכפר עארה – מקומה המשוער של ערונה – עד החניה בנחל קינה הוא כ-13 ק"מ. זה המרחק שעבר צבא מצרים בדרכו למגידו.

עקב המבנה הגאולוגי של האזור, הגבעות מצדי נחל עירון מתונות ומעוגלות. אין בצדי הנחל צוקים תלולים ואין בו מפלים ומדרגות. תצורת הנחל היא תולדה של מפגש שכבות גאולוגיות,⁵ וזרימת המים תורמת מעט מאוד להיווצרות הגיא. אין זה נחל איתן, אלא זרימה חורפית מתונה,

- 2 בחרתי להשתמש בשם העתיק מעבר ערונה, הנזכר בטקסט המצרי. באותה מידה אפשר היה לבחור גם בשם העברי המודרני, נחל עירון (שאינו שם היסטורי), או בשם הערבי, ואדי עארה.
- 3 בחרתי להשתמש בשם התנ"כי. המצרים קראו לעיר מפתי; במכתבי אלעמארנה היא מגִיֵּה; והערבים קראו למקום תל אִמְתִּסְלִים.
- 4 שם מודרני, על שם בענא בן אחילוד, נציב העמקים של שלמה המלך. שמותיו הערביים: ואדי אבו-עכרוש וואדי אלמסקאע.
- 5 'עירון, נחל', אנציקלופדיה מפה: כל היישובים וכל האתרים בישראל, ו, עמ' 61.

ההמשך עם כיוון הזרימה, בנחל בענא, נפסל מלכתחילה. קטע זה תלול וצר בהרבה מן הדרך שעשה הצבא עד כאן. אולם חשוב מכך – מוצא נחל בענא קרוב לתענך, ושם הוצב כוח החסימה הכנעני הרומי. על כן ברור שהצבא המצרי, שהיה לו המידע המודיעיני הזה, לא פנה מזרחה, אלא חיפש דרך חלופית, שתביאו סמוך למגידו.

הסופר המצרי סיפר כי 'כאשר יצאה השעה השביעית (מועד) פניית השמש/היום הגיע הוד מעלתו דרומית למגידו, אל שפת נחל קינה'.⁷ נחל זה זוהה בנקל כבר על ידי נלסון, משום שהוא הנחל היחיד הזורם בעמק שמסביב לרכס מגידו. בגלל אזכור זה של נחל קינה היו שסברו שבמקום כלשהו סטה הצבא ממעבר ערונה, עבר אל ערוץ נחל קינה⁸ וממנו הגיח אל מול מגידו.

ערוץ נחל קינה הוא ערוץ צר באורך כ-5 ק"מ, ממערב למעבר ערונה, והוא מקביל לו בכיוונו. המרחק ממנו למעבר ערונה כ-2 ק"מ בממוצע. תחילת זרימתו של נחל קינה היא בערוץ שבאמצעו מעין. עם צאת זרימת הנחל מן הערוץ, הוא ממשיך ושוטף בעמק קינה (העוטף את רכס מגידו), ובהמשך אפיקו מצוי ריכוז של מעיינות ונביעות קטנות, הנקראים כיום עינות קיני. אלמלא הופעלו משאבות באזור, היה זה נחל איתן כל השנה. כיום הוא זורם בעיקר בחורף. נחל קינה צר בהרבה ממעבר ערונה,

אפיקו עמוק יותר, והגבעות משני צדיו תלולות יותר. אין חיבור נוח בין מעבר ערונה לנחל קינה, וכדי לעבור ביניהם יש לטפס אל ראש גבעה ולדרת למטה, אל הנחל. אם כבר נגזר על הצבא לטפס על גבעה, היה להם נוח הרבה יותר לצאת ממעבר ערונה בנתיבו של הכביש הנוכחי. נלסון, שסייר בשטח בתחילת המאה

העשרים, בטרם היות הכביש, הגיע לאותה מסקנה.⁹ על פי מפת ה'קרן הבריטית לחקר ארץ-ישראל' (Palestine Exploration Fund, PEF) משנת 1878, הדרך הטבעית, שתושבי האזור כבשו ברגליהם, עולה בתוואי של הכביש הנוכחי (מפה 2).¹⁰

לפיכך סביר להניח שהצבא המצרי עבר את הגבעה שבמוצא ואדי עארה וירד בדיוק בתוואי

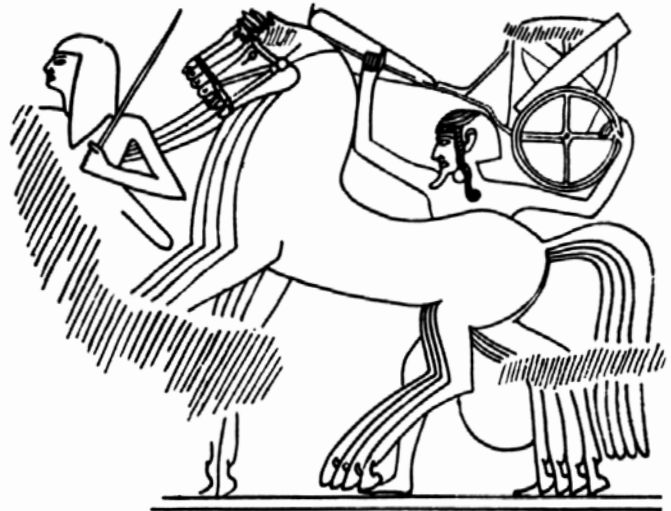
7 'מזרחי, 'מדיניות החוץ המצרית בלבנט בימי תחומס השלישי: המשכיות או שינוי?', עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה, 2005, עמ' 426. מזרחי הכין נוסח עברי של האנאלים על פי התרגום של זטה והשלמותיו של רדפורד. תודתי ליאסי מזרחי על שהעמיד לרשותי את עבודתו.
8 בחרתי להשתמש בשם המצרי; הערכים קראוהו ואדי א-סית; היום שמו הרשמי נחל קיני (כשל הסברה שהשם משמר את שבט הקיני, של יעל וחבר, שופטים ד, יא).
9 נלסון (לעיל, הערה 1), עמ' 11.
10 תודתי לגיל ברנר, אשר הפנה את תשומת לבי לתוואי הדרך במפת ה-PEF.

מפה 2: מפת ה-PEF מלפני היות הכביש – דרך היציאה הטבעית מהוואדי חופפת את תוואי הכביש הנוכחי

הכביש של ימינו, אל ערוץ שאפשר לו לצאת בנוחיות אל עמק קינה. ערוץ זה רחב מערוצו של נחל קינה ובכך יש יתרון נוסף לנתיב זה – הוא אפשר התפרשות מסוימת של שיירת הצבא לקראת היציאה לעמק ולסכנות שעלולות היו לארוב בו. זאת ועוד, ביציאה מערוץ זה השטח ישר ונוח, בעוד שביציאה מנחל קינה השטח מחורץ ומבוטר, ולא היה נוח להתארגנות ולהפעלת המרכבות אם ארב האויב ליוצאים ממעבר ערונה. היציאה בתוואי הכביש מרוחקת ממוצא נחל קינה, מזרחה, כ-700 מ', ולמרחק זה אין משמעות טקטית.

סוס אחר סוס

לדברי הסופר המצרי דרך מעבר ערונה היא 'דרך ההולכת וצרה', וכדי להסביר את חומרת המצב הוא ציין שהולכים בה 'סוס אחר סוס'.¹¹ מה משמעותו המעשית של הביטוי? לא נראה לי שמדובר כאן על שיירה רגילה, שהסוסים הלכו בה בטור עורפי. ההדגשה של 'סוס אחר סוס' מבטאת מצב מיוחד. לדעתי תיאר הסופר את העברתן של מרכבות הקרב בדרך הצרה. בכל הצבאות באותו הזמן היו מרכבות הקרב רתומות לצמד סוסים, כפי שאפשר לראות בציורים ובתבליטים מכל ארצות האזור. במכתבי אלעמארנה שימש הביטוי 'צמד סוסים' כשם נרדף למרכבה, למשל: 'על כן שלח 50 צמדי סוסים ומאתים חיילים רגלים'.¹² מכיוון שהדרך הייתה צרה, לא יכול היה צמד הסוסים הרתום למרכבה לעבור בה, והיה צורך להתיר את רתמות הסוסים ולאפשר להם ללכת זה אחר זה. את המרכבה העבירו בדרך כאשר היא נישאת על

איור 1: מרכבה קלה שאיש אחד יכול לשאתה

גב אחד הסוסים או בידיהם של החיילים, אך בכך לא היה קושי מיוחד, שכן המרכבות היו קלות למדי, וראיה לכך יש בציור של חייל לובי בצבא מצרים הנושא מרכבה על כתפו (איור 1).¹³ גם בפפירוס אנסטזי א, שנכתב כ-200 שנה אחרי מסעו של תחותמס השלישי, תוארה הליכה במעבר ערונה: 'לא הלכת עם זרועותיך על [כשמ]רכבתך קשורה בחבלים וסוּך נגדר ביד', כלומר המרכבה הייתה קשורה על גב הסוס; ובמקום אחר: 'עם מרכבתך על [כתפיך] והסייס שלך תשוש'.¹⁴ ניתן לשער שכך הלכו במעבר ערונה גם חיילי מצרים.

11 מזרחי (לעיל, הערה 7), עמ' 424.

12 דוגמה אחת מני רבות: צ' כוכבי־רייני, למלך ארוני: מכתבי אל־עמארנה, ירושלים תשס"ה, עמ' 117, תעודה 71.

13 י' ידין, תורת המלחמה בארצות המקרא: לאור הממצאים הארכיאולוגיים, רמת־גן תשכ"ג, עמ' 368, וראו בהמשך גם ציטוט מפפירוס אנסטזי א.

14 א"פ רייני (עורך), לקט מקורות היסטוריים על ארץ־ישראל וסוריה בתקופת הברונזה, תל־אביב תשמ"ג, עמ' 106.

במצב זה היו המרכבות מנוטרלות למעשה, ועל כן נפגעה יכולת הצבא לפעול אם יותקף בצאתו מערוץ הנחל אל המישור שבו מחכה לו האויב. אבל תחומת מס בחר בדרך המסוכנת משום שהיה לו מודיעין טוב על מיקומם של הכנענים: הוא ידע שהכנענים לא הציבו חסימה במוצא המעבר אל העמק.

היער

התיאור המצרי של מעבר ערונה אינו מתיישב עם מראה הנחל בימינו. עם זאת המחקר הבוטני והמחקר הדנדרו-ארכאולוגי (העוסק בשחזור צומח עתיק וממצאים ארכאולוגיים) מוכיחים שבעבר היה האזור מכוסה ביער הארץ-ישראלי, חברת האלון והאלה.¹⁵ יער מסוג זה מתאפיין בעצים לא גבוהים וביניהם שיחים וצמחייה אופיינית, היוצרת סכך קשה למעבר.

עדות ליערות הסבוכים שכיסו את האזור יש גם בפפירוס אנסטזי א. במסמך זה מובאים ככל הנראה דברי התפארות של שליח מצרי מנוסה בפני שליח טירון. הדובר מלגלג על הטירון שאינו מכיר את ארץ כנען, ואגב כך מתאר את הארץ כפי שחווה אותה. וכך כתב על קשיי המסע במעבר ערונה: 'תן לי להכיר את הדרך להמשיך אל מגידו [...] הנה אתה על הדרך החלקה בערוץ של אלפיים אמה, מלא צוקים ואבנים [...] הגיא מחריד בגלל השוסים המסתתרים בתוך השיחים וביניהם [...] נתיבך מלא צוקים ואבנים. אין אחיזת רגל. הדרך צומחת בקנים עם קוצים, חוחים ודרדר'.¹⁶ כדרכם של אנשים המתארים את הרפתקאותיהם הגזים המספר בתיאורים דרמטיים, אבל בולט בדבריו תיאור הצמחייה המקשה על ההולך ומהווה מסתור לשודדים. נטייה להגזמה ניכרת גם בעדות משנת 1877 (לסה"נ), כ-3,400 שנה אחרי תחומת מס. יואל משה סלומון, ממיסדי פתח-תקווה, סיפר על מסעם של כמה יהודים אל הכפרים ברטעה ואם-אלפחם כדי לברוק את כשרותם של פרדסי האתרוגים שם:

הדרך הזו הובילנו בתוך יער צומח עצים, אֵלָה ואלון, אשר ענפיהם יגדלו וישגשו מאוד מאוד. וכאשר רד היום, הבריקו לנו קני השמש מבין ראשי צמרת הארזים [...] נורא מאוד מראה ארץ התלאוכות הלזו, מקום אין זרע ואין קציר ואך סלעי מגור אשר שזפתום השמש, ואשר חשך משחור תארם, יראו לעיני הנוסע מימינו ומשמאלו. בדרך צר ועקלקלות מלאה אבנים וחתחתים, יאכף להטות רסן רכבו פעם אל הימין פעם אל השמאל. ולפעמים יסוג גם אחור, בפגשו קבוצת אילני אלון אשר ענפיהם סבוכים, עד כי אין מעבר, עד אשר לא יכולנו להאמין כי דרכה רגל אנוש בארץ תלאוכה הלזו.¹⁷

ארזים לא היו שם, אבל אין ספק שהדרך עברה 'בתוך יער צומח עצים, אֵלָה ואלון, אשר ענפיהם יגדלו וישגשו מאוד מאוד'. עדות זו, הקרובה לימינו, אינה מתאימה למראה הנוף במקום כיום, אבל זו הייתה המציאות, והיא דומה למציאות בימי תחומת מס השלישי. גם במפת ה-PEF משנת 1878

15 N. Liphshitz & G. Biger, 'Ancient Dominance of the Quercus Calliprinos — Pistacia Palaestina Association in Mediterranean Israel', *Journal of Vegetation Science*, 1 (1990), pp. 67-70

16 רייני (לעיל, הערה 14), עמ' 106.

17 מתוך העיתון 'יהודה וירושלים', תרל"ז-תרל"ח, ראו: ש' שבא וד' בן-אמוץ, ארץ ציון ירושלים, ירושלים, 1973, עמ' 18-25. התיאור 'מקום אין זרע ואין קציר' מלמד שגם בשליש השלישי של המאה התשע-עשרה לא עובדה תחתית הוואדי, כפי שנראה במפה 3.

נראים בתחתית הוואדי עצים, אשר כיום אין להם זכר (מפה 3). בסוף המאה התשע-עשרה ובתחילת המאה העשרים הושמד היער הסבוך על ידי כורתי עצים, ואלה הפכוהו לפחמים; שמה של העיר א-אלפחם (אם הפחמים) מעיד על מר גורלו של היער.¹⁸

את מצבה של הדרך בתקופות קדומות אפשר להסביר במיעוטם של היישובים החקלאיים באזור, כך שלא היה מי שיברא את היער כדי ליצור אדמה חקלאית.¹⁹ אפשר גם להניח שבימי שלטונה של חתשפסות לא היה באזור ממשל מרכזי וחזק שדאג לתחזוקה של הדרך כדי לשפר את שליטתו בארץ ולאפשר מעבר מהיר של צבא, שיירות סחר ופקידות. תחותמס השלישי חזר לכנען כדי להשליט שוב את מצרים על הארץ ומצא את מעבר ערונה חסום.²⁰

כנראה רק האימפריה הרומית, במאה השנייה לסה"נ, סללה שם דרך של ממש, ומחנה הלגיון, במוצא הצפוני-מזרחי של הנחל, הופקד על שמירתה.²¹
 'הדרך ההולכת וצרה' הייתה אפוא שביל צר בתוך סבך היער הארץ-ישראלי, ולכן היה צורך להתיר את הסוסים ממרכבותיהם ולהוליכם 'סוס אחר סוס'.

מפה 3: הקטע הדרומי-מערבי של ואדי עארה, עצים נטועים גם בתחתיתו – מפת PEF משנת 1878

למה מגידו?

מדוע בחרו המורדים הכנענים במגידו לשדה הקרב עם המצרים? התשובה המקובלת היא שמגידו נבחרה משום שישבה על צומת דרכים חשוב.²² אך בעקבות האמור לעיל ניתן לפקפק בכך. העובדה שהכנענים לא הציבו חסימה בפתח מעבר ערונה מעידה שהם לא ראו בו דרך עבירה. דרך מעבר ערונה, המוליכה מדרום-מערב לצפון-מזרח, לא הייתה קיימת באותו הזמן – היא הייתה חסומה ביער הסבוך. הדרך הרוחבית שעוברת לרגלי התל מצפון-מערב לדרום-מזרח, ושקשרה בין יקנעם לתענך ולג'נין (גינה), הייתה דרך בין-עירונית של פנים הארץ, וגם אם הובילה באותה תקופה הלאה, מערבה, עד חופו של הים התיכון, היא לא הסתיימה בנמל.²³ הנמל החשוב באזור היה בעכו, ששימשה גם מרכז מנהלי של השלטון המצרי. הדרך מאזור מגידו אל הים הובילה ממגידו צפונה, לבקעת בית-

18 ע' פז ומ' זחאלקה, 'היה היה יער: על אזור רמת מנשה', טבע הדברים, 20 (1997), עמ' 86-107.
 19 ראו דברי יהושע לאנשי אפרים ומנשה, אשר אזור זה היה נחלתם: 'כי הר יהיה לך כי יער הוא ובראתו והיה לך תצאתיו' (יהושע יז, יח).
 20 א' זרטל, 'עיוני עירון', קתדרה, 97 (תשרי תשס"א), עמ' 14-15.
 21 שם, עמ' 16.
 22 ירין (לעיל, הערה 13), עמ' 151.
 23 'אבו הוואם, תל', אחא"ח, עמ' 1.

נטופה, ומשם לאורך הבקעה, דרך חנתון, לעכו. על דרך זו יש עדות ממכתבי אלעמארנה. בִּרְיָה, מושל מגידו, מספר באחד המכתבים איך תפסו הוא וחבר מרעיו את מושל שכם, לְבָאיו, כדי לשלחו דרך עכו אל שלטונות מצרים; בעברם ליד חנתון נרצח האסיר.²⁴ מן הראוי להוסיף ששתי הדרכים החלופיות – הדרומית, דרך תענך, והצפונית, דרך צפתי – שימשו כנראה תחליף למעבר ערונה, אולם מגידו לא ישבה כבריח בפתחיהן כפי שישבה במוצא מעבר ערונה, בתקופות שהיה פתוח למעבר. אני מבקש להציע שמגידו נבחרה להיות שדה הקרב משום ששכנה בשולי עמק יזרעאל הרחב והשטוח – שטח אידאלי לניהול קרב מרכבות. אני סבור שהכנענים האמינו כי יש להם יתרון בקרב מרכבות, וייתכן שגם המצרים חשבו כך. אין לכך תיעוד מפורש ואני מסמיך את דעתי על עדויות עקיפות:

א. המרכבה הגיעה למצרים מכנען,²⁵ ולכנענים היה יתרון גדול בתור מומחים לייצור מרכבות ולשימוש בהן. ביטוי לראשוניות הכנענית בתחום זה יש גם בעובדה שהמרכבה המצרית נקראה 'מרכבתו', ואשפת החניתות שלה נקראה 'אשפתו', גם בימי אֲמֶנְחֶתֶפּ השני, יורשו של תחותמס השלישי.²⁶

ב. רק ברבע האחרון של המאה החמש־עשרה לפסה"נ, בימי אמנחתפ השני, שיפרו המצרים את ייצור המרכבה והשיגו יתרון משמעותי על המרכבה הכנענית, אשר קפאה על שמריה. המצרים שיפרו את מבנה הגלגל (שישה חישורים במקום ארבעה) והרכיבו על קצה הציר שרוול מתכת, להקטנת החיכוך עם הגלגל. אולם השינוי המשמעותי ביותר היה הזזת ציר הגלגלים אל אחורי המרכבה (איורים 2-4). שינוי זה אפשר ללוחמים עמידה יציבה ותפעול יעיל של כלי נשקם. בימי תחותמס השלישי עדיין לא היה למרכבה המצרית כל יתרון טכנולוגי.

ג. דימוי מוכר, החוזר על עצמו, הוא הדימוי של מלך מצרים הניצב זקוף במרכבתו ונלחם באויב. עמידה זקופה זו אפשרית רק כאשר ציר הגלגלים נמצא באחורי המרכבה. כל עוד היה הציר במרכז המרכבה, היא לא הייתה יציבה ודמתה לנדנדה. ואכן בתיאורי מרכבות מארצות שונות (ואף ממצרים) שציר הגלגלים בהן במרכז המרכבה, הרפב נוטה לפנים כשהסוסים דוהרים, כדי לשמור על שיווי משקל. לכן אין להתפלא על כך שאמנחתפ השני, המלך הראשון בשושלת השמונה־עשרה, תואר כשהוא ניצב זקוף במרכבתו.²⁷ דרך אגב, בתיאור קרב מגידו אין אזכור של חיל המרכבות פרט לביטוי 'סוס אחר סוס'.

ד. אף שהמרכבה והסוסים חדרו למצרים כ־100 שנה לפני תחותמס, נראה שתפוצתם והשימוש בהם היו מצומצמים עד עלייתו של תחותמס לשלטון יחיד. ייתכן שבתקופת חתשפסות לא פותח הרכב ולא טופחו הסוסים. אריאלה קוזלוף, שבחנה את האמנות בתקופת תחותמס בכל האתרים שהקים ואף בקברי מקורביו, ציינה שהציירים שציירו את הסוסים הבודדים שהופיעו באמנות בתקופה

24 כוכבי־ריני (לעיל, הערה 12), עמ' 201, תעודה 245.

25 ירין (לעיל, הערה 13), עמ' 103, 141-144.

26 רייני (לעיל, הערה 14), עמ' 31.

A.J. Spalinger, *War in Ancient Egypt: The New Kingdom*, Malden, MA 2005, pp. 141-142; E.H. Cline & D. O'Connor (eds.), *Thutmose III: A New Biography*, Ann Arbor 2005, fig.12.6

זו כנראה לא הכירו את בעל החיים הזה מקרוב וציירוהו דומה לכלב תחש או בשיבושים אחרים.²⁸ אנתוני ספלינג'ר קבע שחיל הרכב במצרים התפתח רק בימי אמנחתפ השני.²⁹ ומהחקרים של קתריין רומלייר וסוזנה היינץ עולה שסוסים ומרכבות נעדרים כמעט לחלוטין מהאמנות של תקופת תחותמס.³⁰

בכל האמור לעיל אין קביעה באשר לעצמת הרכב של הצדדים בפועל. יש בפרטים הללו רק כדי להסביר מדוע לקראת קרב מגידו חש עצמו אחד הצדדים בטוח יותר, ואילו הצד האחר חש מעימות בתחום שלא היה מנוסה בו במידה מספקת. בחירתם של הכנענים במגידו כשדה קרב מועדף משתלבת במסכת הנסיבתית שהצגתי.

תל מגידו וסביבתו

העיר מגידו נמצאת בעמק קינה (מפה 4, איור 316). בעמק מתפתל נחל קינה, היוצא מתוך גיא צר וזורם דרך עמק יזרעאל אל הקישון. כיום הנחל כמעט יבש, עקב שאיבת מימיו לשתייה ולחקלאות.

העיר מגידו ניצבת על הגבעה הצפונית של רכס המתרום בתוך העמק. על הגבעה הדרומית של אותו רכס בנוי היום קיבוץ מגידו.

איור 2 (למעלה): תחריט משני צדיה של לוחית עץ ממגידו, סוף המאה השלוש-עשרה לפסה"נ בערך; גלגל המרכבה הכנענית התקדם ויש בו שישה חישורים, אך ציר הגלגלים נשאר במרכז; בתחריט הימני – כשהסוסים דוהרים, הרקב מטה את גופו ומעביר את מרכז הכובד לפנים כדי שלא ליפול

איור 3 (במרכז): מרכבה מצרית, 1430 לפסה"נ בערך; הציר עדיין איננו מאחור, ולגלגלים ארבעה חישורים

איור 4 (למטה): מרכבה מצרית מהמאה הארבע-עשרה לפסה"נ; הציר באחורי המרכבה, ולגלגל שישה חישורים

28 A.P. Kozloff, 'The Artistic Production of the Reign of Thutmose III' קליין ואוק'וונר (שם), עמ' 306.

29 ספלינג'ר (לעיל, הערה 27), עמ' 9.

30 C. Rommelaere, *Les chevaux du nouvel empire égyptien*, Bruxelles 1991; S. Heinz, *Die Feldzugsdarstellungen des Neuen Reiches*, Vienna 2001

31 תודתי לישראל פסח, שהעמיד את התצלום לרשותי.

מפה 4: עמק קינה:
 גבולותיו מצפון –
 מערב וממערב –
 גבעות מנשה;
 מדרום – הגבעה
 הנמוכה, מדרום
 לכביש 65, שהיום
 ניצב עליה כלא
 מגידו; ממזרח
 ומצפון – עמק
 יזרעאל. במפה
 מוצגים פני הקרקע
 ללא התכסית
 הנוכחית. הושארו
 קווי הגובה
 (בהפרש של 5 מ'),
 והוסרו כל המבנים,
 העצים, הדרכים
 וכדומה, למעט שני
 הכבישים הראשיים,
 להקלת ההתמצאות
 בשטח – כביש 65,
 מחדרה לעפולה,
 וכביש 66, מחיפה
 לג'נין, המצטלבים
 בצומת מגידו

איור 5: הגיא
 המערבי, מבט
 דרומה; מצד שמאל
 מורדות רכס מגידו,
 מקום מחנה שליטי
 כנען
 (צילום: גידי יהלום)

מעיינות רבים, רובם קטנים. המעיין הקרוב ביותר לשער, ואשר הגישה אליו נוחה, הוא המעיין הנמצא מצפון-מזרח לשער, על יד הכביש בן ימינו. זהו כנראה מקור המים העירוני שאליו ירדו בנות העיר והביאו ממנו מים לבתיהן.³⁴ מעיין זה ייקרא להלן המעיין העירוני. בצדו המערבי של התל, צמוד למדרונו, היה מעיין נוסף, שהגישה אליו מן העיר הייתה נוחה פחות. היה זה מעיין קטן, בתוך מערה. מאות שנים אחרי זמנו של תחותמס חפרו תושבי העיר מנהרה שאפשרה גישה ישירה אליו מתוך

ממערב לרכס, גיא המפריד בינו לבין גבעות מנשה. גיא זה ייקרא להלן הגיא המערבי. לגיא קרקעית שטוחה והוא מתאים להיות שדה תבואה (איור 5).

בין רכס העיר לנחל קינה משתרע אזור לא שטוח. מאחר שבקרבת העיר מצויים שטחים נוחים לפלחה (הגיא המערבי וכל עמק יזרעאל), סביר להניח שאזור זה נוצל למטעים, כרמים וגינות ירק. קרבת הנחל סייעה להשקיית גידולים אלה. על מציאותם של עצי פרי בקרבת העיר אנו למדים מתיאור המצור – המצרים השתמשו בעצים לבניית הדייק: 'מפקדי יחידות הרגלים [...] לאחר שהם סקרו/מדדו את העיור הזאת] שכותרה בחפ[ר]ן התחום/ מוקף בעצים רעננים מכל עצי הפרי שלהם'.³² אזור זה ייקרא להלן אזור המטעים.

העיר מגידו המתוארת במפה היא העיר מזמנו של תחותמס השלישי.³³ מסומן מקום השער הראשי ולידו ארמון השליט. מסביב לעיר, נוסף על נחל קינה,

32 מזרחי (לעיל, הערה 7), עמ' 430.

33 א' קמפינסקי, מגידו: עיר-מדינה כנענית ומרכז ממלכתי ישראלי, תרגמה ד' הרשמן, תל-אביב 1993, עמ' 70-72.

34 שם, עמ' 181.

העיר, ובעקבות חפירת המנהרה נסתמה המערה, והמעייין הוסתר מעיין הצרים על העיר. בתקופה הנדונה כאן הייתה גישה חופשית למעיין. מעיין זה ייקרא להלן המעיין המערבי.

הצבאות

לפי התיאור המצרי הצבא המצרי יצא ממעבר ערונה וניצב בפתחו של עמק קינה. לא ברור מה בדיוק ידעו המצביאים זה על צבאו של זה, אבל אין ספק שלמודיעין היה חלק מכריע בתכנון הקרב, והמצביאים תכננו את מהלכיהם על פי המידע שעמד לרשותם או על פי מה שהאמינו כי ידוע להם. הפיקוד של הצבא הכנעני נכשל כבר בשלב הראשון באי ידיעת דרכו ומקומו של הצבא המצרי, אבל משהתייצב הצבא המצרי ונערך בעמק קינה, נפתרה תעלומה זו.

תיאור המערכה, על כל מרכיביו, הגיע אלינו מהצד המצרי בלבד, והדבר מחייב זהירות בכל הנוגע לתיאור פרטי הקרב, סדרי הגודל של הצבאות וכיוצא באלה. כך למשל מכיוון שאין עדות ישירה על גודלם של הצבאות בקרב מגידו, ניסה דונלד רדפורד לחשב את גודלו של הצבא המצרי והגיע לסדר גודל של 10,000 חיילים.³⁵ גם אם נקבל סדר גודל של 5,000 או 20,000 חייל, לא

נוכל להוכיח שהייתה לכך משמעות טקטית שהכריעה את גורל הקרב. ייתכן שבקרבנות אחרים גודל הצבא הכריע את תוצאות הקרב, אולם בקרב מגידו הכריעו גורמים אחרים. להלן אשווה בין הצבאות בכמה תחומים שהמידע עליהם אינו תלוי רק בדיווח של הסופר המצרי.

אחידות הצבא

הצבא המצרי, גם אם כלל שכירים לא מצרים, היה מאורגן כצבא לאומי, צויד בציוד אחיד ואומן בשיטה מרכזית. לצבא המצרי היו מטרות ואינטרסים זהים, גם אם גויס באזורים שונים של הממלכה. לעומתו הצבא הכנעני הורכב מיחידות שנאספו מערי ממלכה רבות (לדברי המצרים מ־330

איור 6: תצלום אוויר עדכני של אזור מגידו (חופף את מפה 4)

D.B. Redford, *The Wars in Syria and Palestine of Thutmose III*, Leiden 2003, pp. 196–197 35

מקומות שונים, אבל זה מספר שפירושו 'הרבה' ואין להתייחס אליו כאל מספר מדויק).³⁶ סביר להניח שעיר ממלכה ממוצעת שלחה רק חיל משלוח קטן והשאירה לעצמה חלק ניכר מצבאה, להגנה עצמית. לפיכך הצבא הכנעני הורכב מיחידות קטנות, שציוןן לא היה אחיד, ושטרותיהן היו כפופות לאינטרסים הספציפיים של שולחיהן, וייתכן שהיו ביניהן הבדלים גם בשיטות המלחמה. על כך יש להוסיף את המציאות הפוליטית בתקופת הברונזה המאוחרת, כפי שהיא משתקפת במכתבי אלעמארנה. ככנען וסוריה לא היו ממלכות גדולות, אלא ערי ממלכה שניהלו ביניהן מאבקים וכרתו בריתות לעת מצוא. בהיעדר שלטון אימפריאלי עליון לא היה מי שיפקח על הסדר וירגיע את המריבות.

הפיקוד

לצבא המצרי היה פיקוד ריכוזי, שבראשו עמד המלך, והיה לו בכך יתרון על פני הצבא הכנעני הקונגלומרטי, שלכל משלחת של עיר ממלכה בו היה מפקד משלה. ברור שלכנענים הייתה הייררכייה צבאית, ואם נסמוך על התיאור המצרי, בראש הצבא עמד שליט קדש. אפשר להניח שגם לשליט מגידו, המארח של הצבא הכנעני, הייתה עמדת פיקוד בכירה. ייתכן שעמדה זו באה לידי ביטוי בקביעת מיקומו של מחנה שליטי כנען. סביר להניח שבלבו של כל מפקד בצבא הכנעני התרוצצו תדיר שתי מגמות – לדאוג לגורל הצבא בכללותו ולדאוג לעצמו ולאנשיו, בני עירו; נאמנותו לפיקוד העליון הייתה תמיד מוגבלת.

מודיעין

המודיעין נגזר מאיכות הפיקוד, וכאן ברור היתרון המצרי. הבחירה של המצרים במעבר ערונה מצד אחד וההפתעה שהופתעו הכנענים מצד אחר מודגמות היטב את הפער באיכות המודיעין, ולמודיעין הייתה חשיבות מכרעת בקרב זה.

מלכי כנען בפיקוד שליט קדש יזמו את מקום הקרב על יד מגידו, ועד שלב זה הם שלטו במצב. הכישלון שלהם היה במודיעין הטקטי. הם לא עקבו אחר צעדי הצבא המצרי או שהמידע שציפו לו לא הגיע, ואפשר שההתקדמות המהירה של צבא מצרים והכניעה המהירה של ערי הדרום והמרכז היו גורם מכריע יותר ממה שאנו משערים.

מהתיאור המצרי עולה שכאשר נכנס הצבא המצרי לכנען היה לו מידע על ריכוז כוחות האויב במגידו. במועצת המפקדים שכונסה ביחס נדון המידע על דרכי הגישה למגידו. הבחירה לעבור במעבר ערונה נסמכה על המידע בדבר מיקומם המדויק של הכנענים. והעיקר, הפיקוד המצרי התעדכן כל הזמן, כמו במהלך ההתייעצות ביחס: 'אז הובאו שליחים (?) (לדווח) אודות האויב הנבל הזה (ו)נשנה הדיווח] על התכנית [הזאת] שאמרו (אותה) קודם'.³⁷ מהתיאור הקצר הזה מתברר שהחלטתו

36 השוו למצבת חזאל, שנמצאה בידן: 'ואהרוג מלכים שבעים' (א' בירן ו' נוח, 'הכתובת מן, המצבות והחוצות', קדמוניות, כח, 1 [תשנ"א], עמ' 39).

37 מזרחי (לעיל, הערה 7), עמ' 424.

של תחותמס השלישי להוביל את צבאו דרך מעבר ערונה לא הייתה הימור – היה לה בסיס מודיעיני מוצק, והיא התקבלה מתוך שיקול דעת צבאי.

נשק

המציאות הפוליטית של תקופת הברונזה המאוחרת נתנה את אותותיה באמצע המאה החמש-עשרה לפסה"נ גם באיכות הנשק של שני הצבאות. אשווה כאן שני כלי נשק שלא יכותם נודעה חשיבות עליונה בזמן שבו התקיים קרב מגידו.

הקשת המורכבת כבר הייתה מוכרת בכל ארצות האזור³⁸ כנשק יעיל המסוגל לירות חצים לטווח אפקטיווי של מאות מטרים³⁹ ובעל כושר חדירה גבוה. אלא שייצורה של קשת זו היה יקר, משום שהצריך מגוון חומרים שונים (עצים שונים, קרני בעלי חיים, גידים ודבק מעולה) ובעלי מקצוע וסדנאות ייצור. אמצעים אלה לא עמדו לרשותן של ערים קטנות,⁴⁰ והיו נחלתן של המדינות האימפריאליות וערי הממלכה החזקות.⁴¹ לכן אפשר להניח שהצבא המצרי היה מצויד כראוי בקשתות אלה, בעוד שלרשות הצבא הכנעני עמדו הרבה פחות קשתות ואיכותן הייתה נמוכה יחסית.

המרכבה הייתה נשק המחץ של התקופה. ניסיתי להראות לעיל שערב קרב מגידו הניחו שני הצדדים שלכנענים יש יתרון טקטי בכל הנוגע לשימוש במרכבות. בחירת שדה הקרב – אזור פתוח ושטוח, המתאים לקרב מרכבות – מעידה כי כך האמינו הכנענים. הם שקבעו היכן ייערך הקרב, ושיקוליהם נבעו מהערכת הכוחות והיכולות של שני הצדדים. נראה שגם תחותמס הניח בבסיס שיקוליו הטקטיים שלכנענים יש יתרון בקרב המרכבות. הנחה זו תתברר להלן בתיאור מהלכיו בקרב לנטרול היתרון הכנעני.

ביצורים

בחפירות במגידו לא נמצאו חומות מן התקופה הנדונה. ייתכן שהעיר הסתפקה בחלקלקה וסמכה על תלילותו של המדרון שמסביב לעיר, או שהיה שימוש מסוים בחומה קדומה יותר. בצד הצפוני-מערבי, שבו השיפוע מתון יותר, הוצב שער העיר המבוצר. שער זה היה רחב די הצורך למעבר מרכבות ועגלות, והובילה אליו דרך סלולה. שערי העיר לדורותיהם נבנו בתוך שקע עמוק בקרקע והיו נמוכים מהמפלס העליון, שעליו אפשר היה לבנות חומה. קרוב לוודאי שהשקע היה טבעי, אולם אין להוציא מכלל חשבון שנחפר בידי התושבים. בתיאור המצור ששמו המצרים על העיר אחרי הקרב מסופר: 'והנה, הוד מעלתו עצמו (נמצא) בשער המזרחי של העיר הזאת, כשהוא שומר [עליו לילה ויום].'⁴² שער זה טרם אותר, אבל אם היה קיים, סביר שהיה זה שער משני בלבד.

38 ירין (לעיל, הערה 13), עמ' 18-20.

39 שם; 1-14, W. McLeod, 'The Range of the Ancient Bow', *Phoenix*, 19 (1965), pp.

40 ראו התכתבות בת התקופה, בעניין קשת בודרת, במכתב תענך 2, אֲחִיִּם אֶל תְּלִישֵׁר (שליט תענך): 'ותן לי "אצבע", שני גלגלים וקשת ושני בגדים. ואם נסתיימה מלאכת הקשת, שלח אותה בידי פְּרִדְיָ' (כוכבי-יריני [לעיל, הערה 12], עמ' 307). וראו גם בהערה הבאה.

41 ירין (לעיל, הערה 13), עמ' 138.

42 מזרחי (לעיל, הערה 7), עמ' 430.

מיקום הצבא הכנעני – האגפים

כאשר הגיע תחומת מס לנחל קינה, היה הצבא הכנעני מחולק לשני אגפים. האגף הדרומי הוצב באזור תענך כחסימה לדרך הדרומית. מקומו של האגף הצפוני תואר בקטע קצר אחד: 'אגפ(ם) הדרומי בת[ענך] (ואילו) אגפ(ם) הצפוני בעיקול [הדרומי של עמק קינה]'.⁴³ מהשלמתו של קטע זה מסתבר שהאגף הצפוני נמצא בשטח שהיה קשור לעמק קינה. בחיפוש אחר עיקול בשטח, בולט לעין העיקול של נחל קינה (ראו מפה 4), שלידו מספר מעיינות. אך מקום זה אינו בא בחשבון, משום שהוא צמוד למקום חניית הלילה של הצבא המצרי. הוא הדין בכל מקום אחר בדרום עמק קינה. אילו חנה שם האגף הצפוני, הייתה מתרחשת התנגשות בין הצבאות מיד עם צאת המצרים ממעבר ערונה.

לתיאור הכתוב כפשוטו אין הסבר העולה בקנה אחד עם נתוני השטח. זהו מקרה שבו הכרת השטח והבנתו יכולות לסייע בהבנת הטקסט, ואין מנוס כאן מהנחה שנפלה בדברים טעות סופר והוחלפו צפון ודרום. טעויות סופר, ובכלל זה החלפת רוחות השמים, אפשרויות בטקסטים שעברו העתקות שונות. למשל, אשתורי הפרחי כתב בספרו 'כפתור ופרח': 'למזרח הר תבור בסמוך, הוא דברת וקורין לו דבוריא'.⁴⁴ הכפר דבוריה שוכן ממערב להר תבור, ואין ממזרח להר שרידים של יישוב אחר. אם נחפש בעמק קינה עיקול צפוני, ולא דרומי, נוכל למצוא בשטח פתרון הגיוני יותר. רוב החוקרים התעלמו מקשיי הטקסט ומיקומו את האגף הצפוני מצפון-מערב לעיר. מבחינה צבאית המקום מתקבל על הדעת, משום שהוא היווה חסימה כלפי האויב שעלול היה להגיע מדרך צפתי (החלופה הצפונית שהוצעה לתחומת מס ביחס). יוצא מכך שהעיקול הנזכר יכול להיות פנייתה של הדרך העוברת בגיא המערבי (ראו מפה 4), ושבקצה הצפוני של הגיא פונה לצפון-מערב, לעבר יקנעם. עמק קינה הוא כל השטח שמסביב למגידו, אבל בכתובת ג'בל-ברקל נאמר: 'הכנענים) היו ערוכים במרכבותיהם עם 330 משליטיהם, כל אחד מהם מוביל את צבאותיו. הם חנו בעמק קינה ערוכים בגיא הצר'.⁴⁵ הגיא המערבי הוא המקום היחיד שאפשר להגדירו כצר, ושהוא חלק מעמק קינה. אם כן גם בתחילת הקרב עדיין חנה צבא כנעני בחלקו הצפוני של הגיא המערבי.

המחנה הכנעני של שליטי הערים

נוסף על שני האגפים האלה ידוע שהיה גם מחנה של שליטי ערי הברית הכנעניות. בטקסט המצרי מסופר על האוהל המפואר של שליט קדש, אשר נתפס מחוץ לעיר, וניתן להבין שחיילי מצרים שלחו ידם בשלל שמצאו במחנה זה.⁴⁶ אך לא צוין בטקסט מקום המחנה.

43 שם, עמ' 424.

44 אשתורי הפרחי, כפתור ופרח, מהרורת א"מ לונץ, ירושלים תרנ"ז, עמ' רצב. אשתורי הפרחי היה בקיא בגאוגרפיה של ארץ-ישראל וגם התגורר בקרבת מקום, בבית-שאן. לא ייתכן שהוא עצמו טעה עד כדי כך, ורק טעות סופר יכולה להסביר את הכתוב.

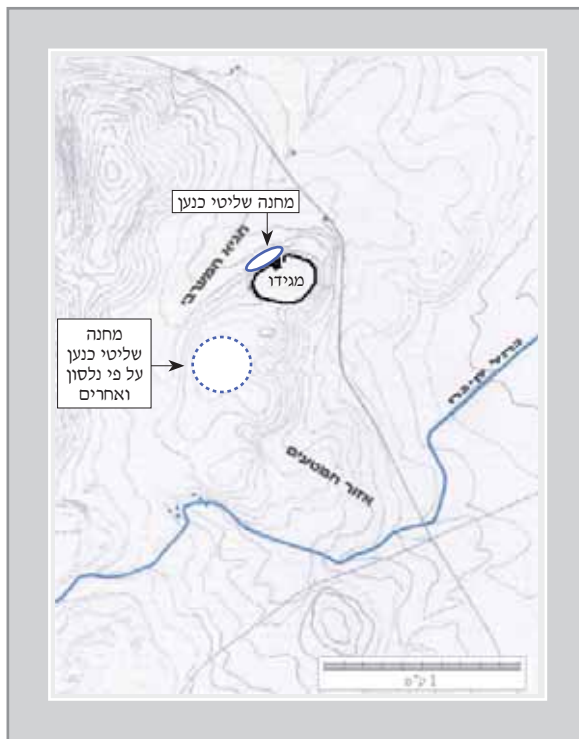
45 תרגום על פי: 14-15 pp. *G.N. Gestoso et al., La Estela de Gebel Barkal de Thutmosis III*, Buenos Aires 1996, pp. 14-15. כך פירשה חסטוסו את הסימן gw3jj.i. סימן זה יכול להתפרש גם כ'נתונים במלכודת' או 'בין המצרים' (על פי מכתבה של ד"ר דבורה סוויני אל המחבר).

46 מורחי (לעיל, הערה 7), עמ' 428.

מגידו לא הייתה עיר גדולה במיוחד וברור שלא יכלה לאכסן בתוכה את כל שליטי ערי הברית ופמליותיהם. לשם כך היה צורך להקים מחנה מחוץ לעיר. נלסון סימן את המחנה על הגבעה הדרומית

של רכס העיר, במקום שהיום בנוי קיבוץ מגידו, ומי שהלך בעקבותיו קיבל את המיקום הזה.⁴⁷ אך מיקום זה נראה לי שגוי. הצבת המחנה בראש גבעה משתלבת בגישתם של כמה חוקרים אשר סברו שהמצרים ואף הכנענים תפסו מוצבים על ראשי גבעות מסביב לעיר עוד לפני הקרב.⁴⁸ תפיסת מוצב במקום מוגבה שייכת לעידן הנשק החם, המרחיק קלוע. בעידן הנשק הקר הוקמו יישובים בראשי גבעות, לשם הגנה סבילה, כדי להקשות על האויב לכבוש את היישוב. המוצב הפעיל, החולש על השטח, מתאים רק לצבא המצויד בנשק חם, שבעזרתו הוא יכול לשלוט על סביבתו. ראשי הגבעות יכלו לשמש אמנם לתצפית, אך לשם כך די היה בחיילים בודדים בכל עמדה. מסיבה זו ומסיבות נוספות לא היה היגיון להקים את המחנה או כל מוצב צבאי אחר בראש הגבעה הדרומית.

מיקום המחנה היה תולדה של דרישות בעלי הברית ושל נכונותו של בעל הבית המקומי, ואני מציע כי המחנה הוקם בגיא המערבי, צמוד למדרון המערבי של רכס מגידו (מפה 5).

מפה 5: מיקום המחנה של שליטי כנען

המיקום האידיאלי למחנה צריך היה להיות סמוך לשער העיר ולמקור מים. הרכס התלול של מגידו הותיר רק את השער כדרך נוחה להיכנס אל העיר. הצורך במפגשים בין שליטי העיר לבעלי הברית חייב את המיקום הזה. ואצייך שארמון השליט היה קרוב לשער.⁴⁹ בניית המחנה בין השער למעיין העיר לא הייתה אפשרית, משום שאזור זה היה בנוי בחלקו. מלבד זאת הייתה בכך משום הפרעה לנשות העיר שבאו לשאוב מים מן המעיין. מיקום אפשרי אחר הוא הצד המערבי של התל, ששם נמצא בתוך מערה מעיין קטן, המעיין המערבי, אך רק מאות שנים מאוחר יותר נחפרה מנהרה מהעיר אל המעיין הזה, ואז נחסמה המערה.

התכנית הכנענית

מתוך התיאור המצרי ועל רקע מהלך האירועים של הקרב אפשר לשער שמפקדי הצבא הכנעני ובראשם מלך קדש ציפו לפגוש את המצרים בצאתם מבין הגבעות. פרישת הצבא הכנעני מעידה

47 נלסון (לעיל, הערה 1), מפה 4.

48 A.F. Rainey & R.S. Notley, *The Sacred Bridge*, Jerusalem 2005, p. 67

49 קמפינסקי (לעיל, הערה 33), עמ' 33, מפת העיר.

שמפקדיו היו בטוחים שהמצרים יגיעו באחד משני המעברים האפשריים, מכיוון תענך או מכיוון דרך צפתי (שאיננו יודעים אל נכון את מסלולה). הם לא האמינו שהצבא המצרי יעבור דרך מעבר ערונה. סביר להניח שהם ציפו שהמצרים יצאו לעמק כשהם פרושים בטור מסע, ושבמצב זה יהיה להם יתרון צבאי ברור, תוך שימוש במרכבות הקרב.

הקרב

שלב א: היערכות

לפי התיאור המצרי הגיח חלוץ הצבא המצרי בראשות תחותמס ממעבר ערונה אל עמק קינה בשעה אחת בצהריים. שום כוח כנעני לא היה בקרבת מקום. מהשחזור המוצע כאן עולה שהצבא המצרי יצא לעמק סמוך מאוד אל אזור המטעים.

על פי הנאמר בכתובת, הידיעה הגיעה לפיקוד הכנעני והוא מצא עצמו מול האויב כאשר צבאותיו במיקום בלתי רלוונטי למצב החדש שנוצר. יגאל ידין סבר כי תחותמס הורה 'להסתער למחרת הבוקר על האויב [...] כשצבאותיו העיקריים עודם במרחקים ליד תענך בדרום ובסביבת המוצא של דרך צפתי בצפון'.⁵⁰ לפי תיאור זה כפשוטו, לא עשו הכנענים דבר כאשר נודע להם על בוא המצרים ואולי אפילו לא הרגישו שאלפי חיילים התמקמו במרחק קילומטר וחצי מעירם. הם אף לא הבחינו בעשן המדורות ביום ובזוהר האש בלילה. אולם אם ברצוננו לשחזר את המהלכים – שאין להם תיעוד – עלינו להניח שכל צד פעל בדרך האפשרית הטובה ביותר.

אין לי שום ספק שאיכרים עבדו במטעים, בגינות ובשדות שמסביב לעיר. אלה ראו את הצבא המצרי הנאסף לחניה, מהצהריים ועד הערב. אין זה ניחוש פרוע להניח שהם נסו העירה וסיפרו על מה שראו. איננו יודעים מה עשה הפיקוד הכנעני, אבל יהיה זה פתרון קל מדי להניח את הנחתו של ידין. אני מעדיף להניח שהפיקוד שלח רצים אל שני האגפים והורה להם להתכנס לקרבת העיר. היה להם די זמן לכך, בעוד המצרים הקימו את מחנםם וחיכו לבוא המאסף.

תחותמס הקים את מחנהו על גדות נחל קינה והמתין לבוא המאסף. עם ערב התרכז כל הצבא המצרי במחנה לשנת לילה. אפשר להניח שבמשך כל אחר הצהריים, בעוד המצרים זורמים ממעבר ערונה, צעדו הכנענים מתענך לעבר מגידו, מרחק כ-10 ק"מ.

כפני הפיקוד הכנעני עמדו שתי אפשרויות: למשוך את האגף הדרומי שלהם עד שערי העיר או – אפשרות שהצריכה חשיבה יוצרת – להשאיר את האגף הדרומי באזור המטעים, אל מול המצרים. השארת האגף הדרומי במקום זה הייתה מאפשרת לכנענים להחזיר לעצמם למרות הקשיים את היזמה ולהכתיב את תנאי הפתיחה של הקרב. השארת האגף הדרומי מול המחנה המצרי עשויה הייתה לרתק את המצרים למקומם ובהמשך למשכם לתקוף את הכנענים. אם היה המהלך מצליח והמצרים היו תוקפים, אמור היה האגף הכנעני הדרומי לסגת צפונה, אל העמק הפתוח, ולנהל שם את הקרב בתנאים עדיפים, בזכות מרכבותיו. האגף הצפוני, שהסתתר מאחורי העיר, עתיד היה להפתיע את

50 ידין (לעיל, הערה 13), עמ' 152.

זה, והמצרים הגיעו מדרום, כדי להיערך מולם (על פי המפה), הם התנגשו מיד, עוד בטרם נערכו משני צדי הגיא.

אפשר לשחזר מערך הגיוני יותר אם נקשור את הרמזים השונים שבטקסט לפני השטח המוכרים לנו. בטקסטים המצריים נאמר שלאחר הניצחון בקרב נשבו 924 מרכבות, 2,041 סוסים ו-340 שבויים. כמו כן נמנו 83 ידיים (שנכרתו מגופות חללי האויב).⁵¹ בדרך כלל קשה לסמוך על מספרים כאלה, משום שהמנצחים נוטים להגזים בהישגיהם. אבל ברשימה זו בולט מספרם הקטן של השבויים והחללים בהשוואה למספר המרכבות והסוסים. דוקא עובדה זו מעוררת אמון, וניתן לשער שמדובר בדיווח אמין, מה גם שסביר להניח שחלקים גדולים מהכתובת התבססו על יומנים צבאיים מקוריים. למספר המרכבות הגדול יש הסבר סביר. במסעותיו הבאים של תחותמס (שישה-עשר או שבעה-עשר מסעות סך הכול) נמנו המרכבות שנלקחו שלל בכל קרב; רק בתשע מן הערים המופיעות ברשימות אפשר לקרוא את המספרים קריאה סבירה, והמספרים בערים אלה נעים בין 10 ל-90 מרכבות לעיר.⁵² בממוצע נשבו 36.3 מרכבות בעיר, ואם נחלק את המספר 924 לממוצע זה, נקבל שבקואליציה היו כ-25 ערים – מספר מתקבל על הדעת. המסקנה ההגיונית שיכולה לעלות מכך היא שרוב חיל המרכבות הכנעני נפל בשבי, ואילו מרבית חיל הרגלים הצליח למלט את נפשו.

על מקום הקרב יש רק רמז אחד, שכבר נזכר. הרמז נמצא בכתובת ג'בל-ברקל: 'הכנענים) היו ערוכים במרכבותיהם עם 330 משליטיהם,⁵³ כל אחד מהם מוביל את צבאותיו. הם חנו בעמק קינה ערוכים בגיא הצר'.⁵⁴ כבר ציינתי שיש רק מקום אחד בעמק קינה שיכול להיקרא גיא צר – הגיא המערבי. הגיוני להניח שזה היה מקום הקרב, ושהסופר המצרי, או מי שמסר לו את תיאור הקרב, סיפר מה ראה לנגד עיניו: 'הכנענים) היו ערוכים במרכבותיהם' וכו' – בניגוד לטקטיקה המקובלת, כאשר המרכבות נמצאות באגפים, התייצבו מרכבות כנען במרכז החזית.

שלב ב: ההתנגשות

תיאור ההתנגשות בין הצבאות מבוסס על הטקסט המצרי, המבנה הטופוגרפי, תוצאות הקרב כפי שהתבטאו ברשימת השלל וניסיון לשחזר את המהלכים הצבאיים.

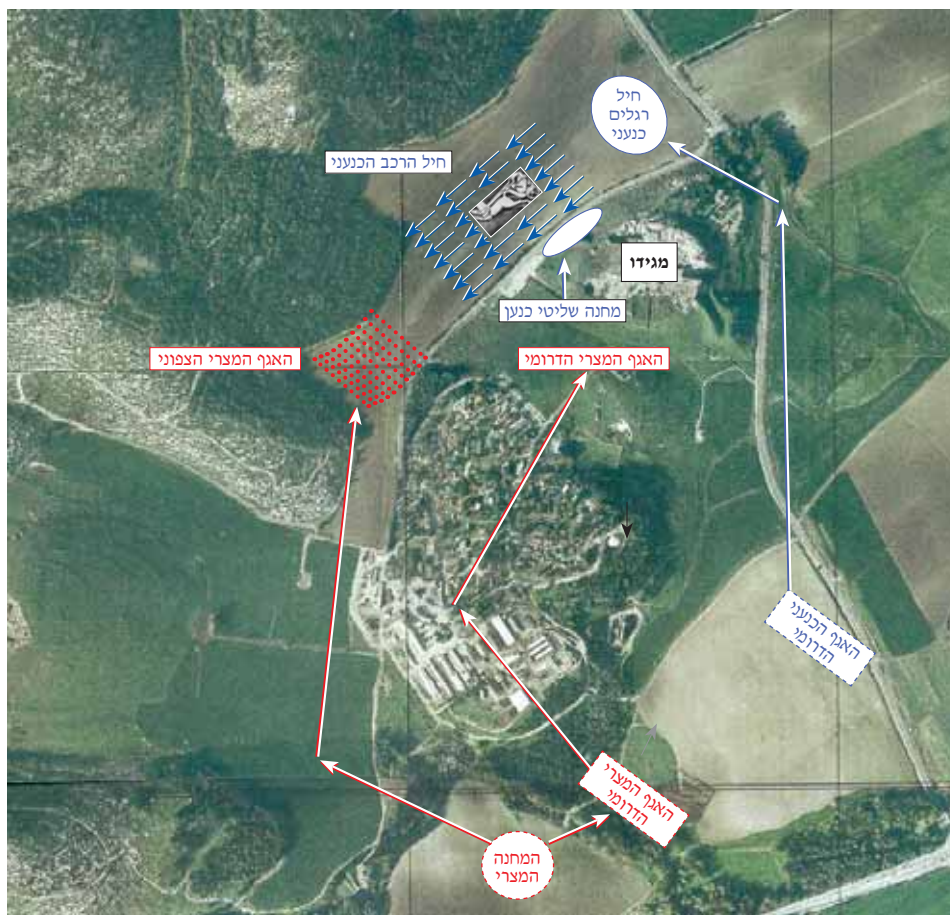
תחותמס יצא בראש צבאו אל הגיא המערבי. הגיא צר ולא היה בו מקום וצורך בכל הצבא המצרי. הוא יכול היה להשאיר את האגף הדרומי במחנה, כדי להטעות את הכנענים ולהסוות את היציאה לגיא המערבי. כשהגיע תחותמס, עם האגף הצפוני, לפתחו הדרומי של הגיא המערבי, יכול היה האגף הדרומי לנטוש את עמדת ההטעיה שלו ולקצר את דרכו לשדה הקרב בעלותו על הגבעה הדרומית של רכס מגידו. מהלכים אלה אינם רק פרי השערה ושחזור, אלא יש להם על מה לסמוך בטקסט המצרי, בתיאור הצעדים שקדמו להתנגשות הצבאות: 'הכנף הדרומית של הצבא של הוד מעלתו (נעה לכיוון [?]) הגבעה דרומית [...] (לעמק[?]) קינה (ואילו) הכנף הצפונית (נעה לכיוון [?])

51 מזרחי (לעיל, הערה 7), עמ' 432.

52 על שאר מסעות המלחמה של תחותמס השלישי ראו: שם, עמ' 438-499.

53 מספר המבטא 'הרבה', וכפי שציינתי לעיל, מספר מושלי הערים היה כנראה כעשרים וחמישה בלבד.

54 ראו לעיל, הערה 45.

מפה 9: הקרב בגיא המערבי, שרטוט על גבי תצלום אוויר; השדות המעובדים, בצבע אפור, מגדירים את תחתית הגיא השטוחה; השטח המיוער במערב הוא אזור גבעות נמוכות, זרועות סלעים, שגם בעבר היו מיוערות; במזרח נראים הקיבוץ והתל העתיק, היושבים על רכס מגידו

צפון-מערב למגידו, כשהוד מעלתו במרכזם.⁵⁵ מקובל להבין ש'הוד מעלתו' היה בין שני האגפים, אלא שהצצה במפה וסיור בשטח מבהירים שאין בכך היגיון רב. ייתכן שזהו ביטוי מליצי בלבד, וייתכן שהכוונה שהיה במרכז הכוח התוקף, כלומר במרכז האגף הצפוני.

סביר להניח שהפיקוד הכנעני שוב הופתע ממהלכיו של תחותמס, תכניתו השתבשה והאויב כבר נמצא בקרבת העיר. במצב זה לא נותרו לפיקוד הכנעני הרבה ברירות, והבהלה הגדולה ששררה בפיקוד הצבא ובכל שדרותיו מתוארת היטב בכתובת המצרית: 'הם ראו את הוד מעלתו מתעצם והם נמלטו קדימה אל מגידו בפנים מיוחדות, לאחר שנשטשו את סוסיהם ומרכבותיהם, של זהב וכסף, כדי שימשכו אותם בהרמה כבגדיהם אל (תוך) העיר הזאת'.⁵⁶

לפי התיאור בכתובת ג'בל-ברקל – (הכנענים) היו ערוכים במרכבותיהם עם 330 משליטיהם – סביר להניח שהפיקוד הכנעני השליך את יהבו על חיל הרכב, ואף על פי שהרכב נועד לתמרוני

55 מזרחי (לעיל, הערה 7), עמ' 428. שם.
56 שם.

אגפים, הוא נשלח לתקוף חזיתית את הרגלים המצרים. היה צורך למהר כי המצרים צעדו ב'פלנקס', לרוחב הגיא. הם עוד היו בחלק הצר שלו, ובהמשך התקדמותם יכלו לפרוש שורות רחבות יותר ולהגדיל את מספר החיילים שבמעגל הלחימה. נראה שהכנענים קיוו שחיל הרגלים המצרי ייבהל משטף המרכבות שיעלה עליו חזיתית.

אם אכן סברו המצרים שלכנענים יתרון בלוחמת מרכבות, ההליכה בגיא הצר יכלה להיות תשובתו של תחותמס. הטופוגרפיה לא אפשרה לרכב לתקוף אותו מן האגפים, אבל בכך ויתר תחותמס גם על הפעלת מרכבותיו שלו, ואכן אין כל אזכור להפעלת הרכב המצרי.

בקצהו הצפוני מגיע הגיא לרוחבו המרבי, כ־300 מ'. דרומה משם הצר המחנה הכנעני את הגיא, ומדרום למחנה היה רוחבו כ־200 מ' ואף פחות. אם סידר תחותמס את חייליו בצפיפות לרוחב הגיא, ואם תפס כל חייל 60 ס"מ, היו בשורה כ־350 חיילים. בעשר שורות כאלה (כפי שהדבר נראה בציורים מצריים) היו כ־3,500 חייל. לפיכך לא משנה מה היה גודלו של הצבא המצרי, ברור שאגף אחד שלו יכול היה לחסום בקלות את הגיא במלוא רוחבו.

המהלך הבא בקרב עשוי להסביר את המספר הקטן של השבויים והחללים ברשימת השלל לעומת המספר הגדול של המרכבות. נראה שהרכב הכנעני קיבל פקודת הסתערות ופרץ קדימה, אל עבר שורות חיל הרגלים המצרי. לא במקרה נוצל הרכב בדרך כלל לתקיפה באגפים. בהסתערות חזיתית היה הרכב כמעט מנוטרל אחרי ההתנגשות הראשונה עם חיל הרגלים, והמון החיילים שסביבו יכלו להשתלט עליו, וכך כנראה קרה. בגלל מבנה הגיא היו בשורת המרכבות הראשונה לא יותר מכמה עשרות, וכשאלה התנגשו בחיל הרגלים המצרי, לא היה לשורות הבאות מה לתרום לקרב. המצרים יכלו להפעיל את קשתותיהם, בטווח קצר ויעיל, וגלי המרכבות נתקעו זה בזה. קשתי מצרים, בניגוד למרכבות הכנעניות, יכלו לטפס ברגל על המדרונות שבאגפים ולהפליא מכתם במרכבות, וכאן אולי הצטרפו גם קשתי האגף המצרי הדרומי. לרפכים הכנענים לא הייתה יכולת תמרון ובלית ברירה ירדו רובם מרכבם ונסו לאחור,⁵⁷ אל שער העיר. רוב המרכבות נשארו בשדה הקרב. מנוסת הרפכים הייתה אות לחיל הרגלים הכנעני ולשוכני המחנה שהקרב אבוד. כמסופר לעיל, השער נסגר והנמלטים נמשכו בכבדיהם אל תוך העיר. קרוב לוודאי שהנמשכים היו בעיקר רמי המעלה. העיר לא יכלה להכיל את כל הצבא הכנעני, והחיילים הפשוטים נסו על נפשם. כך נפל רוב הרכב בשבי המצרים, ואילו לוחמי חיל הרגלים נעלמו משדה הקרב.

57 יְרִיד סיסרא מעל המרכבה וינס ברגליו (שופטים ד, טו).

איור 7 (למעלה):

הגיא המערבי,
מבט צפונה מחלקו
הדרומי, באופק
הרי נצרת
(צילום: גידי יהלום)

איור 8 (למטה):

רכס מגידו כפי
שנגלה למצרים;
בבואם מדרום;
לרגלי התל המחנה
הכנעני, באופק הרי
נצרת
(צילום: גידי יהלום)

סביר להניח שחיילי מצרים נותרו בשטח מול 1,000 מרכבות ו-2,000 סוסים. מימינם השתרע המחנה הכנעני, על אוצרותיו הרבים. כאן כשל תחותמס בהשלטת המשמעת והחיילים פשטו על השלל: 'והנה, והיה ולא עשו (=גרמו) חייליו של הוד מעלתו להשית לכם לבזוז את חפציהם של האויבים הללו, הרי הם (היו) [תופסים] את מגידו בו ברגע'.⁵⁸

מתיאור האנאלים עולה ששער העיר נסגר, והמצרים לא ניסו לטפס על ביצורי העיר. לצבא מצרים היו כבר טכניקות וניסיון בכיבוש ערים, ובכל זאת בחר תחותמס לבזוז שבעה חודשים במצור. אין בטקסט הסבר לכך, ואפשר רק לשער מדוע בחר בדרך הארוכה. אולי הפרת המשמעת בעניין השלל לימדה את תחותמס שצבאו אינו מאומן וממושמע דיו. כיבוש עיר הצריך אימון ולימוד, כולל שימוש בסולמות, וצבא שלא תרגל זאת, צפוי היה להיכשל כישלון חרוץ. אפשר שמשום כך העדיף תחותמס לחכות ולא להסתכן במפלה צבאית.⁵⁹

סיכום

מסעו של תחותמס במעבר ערונה זכה לפרסום רב בקרב ההיסטוריונים, אף על פי שלא תמיד היה ברור מה הוא הקושי שעמד בפניו. הכרת הנוף הקדום מאפשר להבין את התפיסה האסטרטגית של הכנענים ואת הקושי והסכנות שעמם התמודדו המצרים. קיומו של היער היה ידוע מכבר,⁶⁰ אבל 'הדרך ההולכת וצרה' נצרכה בתודעת הרבים והתקבל הרושם שמדובר בנדיק סלעים. הכרת השטח והנוף מאפשרים גם להבין שבזמן אותו מסע לא הייתה מגידו בצומת דרכים פעיל, והיא נקבעה כשדה הקרב משיקולים טקטיים של מלחמת מרכבות.

הכרת הטופוגרפיה של עמק קינה אפשרה לי לשחזר את מהלכי הצבאות ולהבין את הרמזים המעטים שבטקסט על הצעדים שנקטו. גם רשימת השלל שלקחו המצרים מסתברת על יסוד הנחה בדבר מהלך טקטי שהכתיבו תנאי השטח.

זירת הקרב משמרת עד היום את אשר התרחש בה. ההר, הגיא והנחל היו מְדֻרְךְ רגליהם של הקדמונים, כפי שהם בשבילנו היום. הם מאפשרים לנו לראות את אשר ראו בעיניהם. בנקודת תצפית זו אנו נמצאים במקום הקרוב ביותר אל מחשבותיהם.

בסיכום, הגישה הממקמת את הטופוגרפיה במרכז המחקר, גישה שניתן לכנותה טופוצנטרית, אפשרה לי להציע פתרונות לשורה של בעיות: מהות המכשול במעבר ערונה; נתיב היציאה מהוואדי; הסיבות לבחירה במגידו כשדה הקרב; מיקום מחנה שליטי כנען; מיקום האגף הכנעני הצפוני; מקומו של שדה הקרב; מיקום האגף המצרי הדרומי בעת הקרב; הטקטיקה המצרית של ההליכה בגיא הצר; מערך הצבאות ומהלך הקרב; הסבר לתוצאות הקרב ולרשימת השלל. הגישה הטופוצנטרית יכולה לסייע בכל מקרה שבו נרצה לחקור אירועים תלויי שטח.

58 מזרחי (לעיל, הערה 7), עמ' 428. השוו לסיפור קרב מכמש, שבו שלט שאול בצבאו ומנע ביזה במהלך הקרב: 'אף כי לוא אכל אכל היום העם משלל איביו אשר מצא כי עתה לא רבתה מכה בפלשתים' (שמואל א יד, ל).

59 המצור אינו מציב כל אתגר בהבנתו ולכן לא אעסוק בו במסגרת זו.

60 זרטל (לעיל, הערה 20), עמ' 7-24.